

УДК 355.2:94(477)

П. Ткачук

СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРИЗОВУ ДО ЗБРОЙНИХ СИЛ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Проаналізовано систему призову до Галицької армії у листопаді 1918 – липні 1919 рр., зокрема організаційно-мобілізаційну діяльність Державного секретаріату військових справ ЗУНР та окружних воєнних команд.

Ключові слова: призов, Галицька армія, Державний секретаріат військових справ ЗУНР.

Формування Галицької армії – регулярних Збройних сил Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) – почалося лише через два тижні після її проголошення 1 листопада 1918 р. у Львові й вибуху українсько-польської війни, яка тривала до липня 1919 р. [1]. Зав'язком нової армії, що через декілька місяців нараховувала понад 100 тис. бійців, став двохтисячний легіон Українських січових стрільців (далі – УСС), який діяв у складі австрійської армії на фронтах Першої світової війни. Саме з цього легіону новосформована національна армія прийняла десятки досвідчених старшин і перейняла вишкільно-виховну систему.

У статті узагальнено досвід призову поборовців до Галицької армії. У 1918 – 1919 рр. поширено взаємодію у цьому цивільної і військової адміністрації ЗУНР. Вказана тема лише частково висвітлена військовими істориками Л. Кривизюком, М. Литвином, В. Футулайчуком, Б. Якимовичем.

9 листопада сформовано Тимчасовий Державний секретаріат на чолі з К. Левицьким, а у його складі – Державний Секретаріат військових справ (далі – ДСВС), який очолив керівник першолистопадового повстання сотник Д. Вітовський [2]. Загалом організація захисту молоді республіки розгорталася повільно. Більшість членів революційного парламенту Української Національної Ради, зокрема і її президент Є. Петрушевич, прагнули побудови армії на добровільній основі. Ще 5 листопада Українська Народна Рада ухвалила заклик “Під оружжя”, в якому запрошували добровольців вступити до українського війська [3]. Про малоефективність подібних закликів свідчить те, що 21 листопада 1918 р., у день відступу зі Львова, чисельність українського війська у столиці становила лише 3,3 тис. старшин і стрільців, із них майже 2 тис. налічував полк УСС і лише 1,3 тис. становили добровольці [4].

Розгортання українсько-польської війни на трохсоткілометровому фронті висувало перед Державним Секретаріатом військових справ важливі завдання: створення регулярних збройних сил, організацію нової військової адміністрації і військового судочинства, мобілізацію та вишкіл поборовців, підготовку старшин, забезпечення армії зброєю і амуніцією тощо. Власне нова структура ДСВС відповідала організації військового міністерства Австро-Угорщини, до неї належали відділи: загальний, персональний, мобілізаційний, муніципальний, технічний, санітарний, письменний, пресовий, а також відділи артилерії, кінноти, летунства, духівництва, судівництва [5]. Державний секретар Д. Вітовський був підзвітний безпосередньо Українській Національній Раді та її президентові Є. Петрушевичу. Його заступником призначили уродженця с. Лисиничі з-під Львова П. Бубелу.

Міністерство започаткувало друк власного видання – “Вістника Державного Секретаріату Військових Справ”. З 1 грудня 1918 р. до травня 1919 р. цей друкований орган виходив під зазначеною назвою. Із червня 1919 р. до початку 1920 р. він змінив назву на “Вістник Українського Війська” (далі – “Вістник”) й виходив під опікою Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича [6]. “Вістник” друкував “розпорядки, рішення, поучення, накази, вказівки Державного Секретаріату військових справ і його відділів, щоби військові влади Західно-Української Народної Республіки були повідомленні про визначену роботу і могли її докладно виконати” [7].

За півроку у “Вістнику” було опубліковано шість десятків нормативно-правових актів (розпорядків). Більшість із них підписували Голови уряду К. Левицький і І. Голубович, Державні Секретарі Військових Справ. Деякі розпорядки підписував військовий міністр і міністри інших зацікавлених відомств. Загалом опубліковані у “Вістнику” документи стосувалися військово-територіального адміністрування, мобілізаційних заходів (демобілізації, мобілізації, призову до війська і звільнення), військових кадрів структурної реорганізації військ, матеріального забезпечення та соціального захисту особового складу, апарату військового управління, військового судівництва, жандармерії, озброєння і військової амуніції, підвищення військових знань, організації капеланської служби, інтендантської та медико-санітарної служби, кінного господарства і ветеринарної служби, охорони, вишколу та виховання. Особливу ж увагу працівники міністерства приділяли військово-територіальному адмініструванню, мобілізаційним заходам, підготовці старшинських кадрів, удосконаленню структури війська [8].

Як уже зазначалося, лише 13 листопада 1918 р. Національна Рада схвалила нормативно-правові акти, які нарешті започаткували розбудову Збройних сил ЗУНР. Тоді ж прийнято Військову Присягу: “...Присяга Українських військ. Присягаємо торжественно Всемогучому Богу повинуватися вірно і слухняно Західно-Українській Народній Республіці, її Верховній Владі, її Правительству її Армії, як також всім її керманічам і всему її начальству, їх поважати і захищати, їх прикази та розпорядження у всякій службі виконувати, проти кожного ворога, хто-небудь ним був би і де тільки воля її верховної влади вимагатиме на водах, на сушах, у воздуху, в день і в ночі, у боях, у наступах, сутичках і всякого роду підприємствах, словом, на кожному місці, в кожному пору в кожному випадку хоробро і мужно боротися, наших військ, прапорів і оружя в ніякому випадку не покидати, з ворогом ніколи в найменшій порозуміння не входити, завжди так вестися, як цього воєнні закони вимагають так як чесним воїнам лицює, і в цей спосіб в чесноті жити й умирати. – Так нам, Боже, допоможи – Амінь”. Її ухвалила Національна Рада, Голова уряду К. Левицький і Державний Секретар військових справ Д. Вітовський [9]. Зрозуміло, що присяга викликала великий патріотизм у війську і стала важливим мобілізаційним чинником молоді національної армії.

13 листопада 1918 р. міністерським розпорядком “Військові влади” було затверджено військово-територіальний поділ держави, організаційну схему мобілізації чоловіків-українців 18 – 35 років. Зокрема, територію ЗУНР поділено на три військові області: Львів; Станіславів, Тернопіль, а їх – на 12 військових округів. До округу Львів ввійшли такі політичні повіті: Львів, Сокаль, Жовква, Городок, Рудки; до Округу Перемишль – Перемишль, Мостиська, Добромилів, частина Березова, Санік, Ліська; до Округу Рава Руська – Рава Руська, Ярослав, Яворів, Цішанів; до Округу Самбір – Самбір, Старий Самбір, Турка, Дрогобич; до Округу

Станиславів – Станиславів, Богородчани, Надвірна, Товмач; до Округу Стрий – Стрий, Жидачів, Сколе, Долина, Калуш; до Округу Коломия – Коломия, Печеніжин, Косів, Снятин, Городенка; до Округу Чернівці – Чернівці, Кіцмань, Заставна, Вашківці, Серет, Вижниця, Сторожинець; до Округу Тернопіль – Тернопіль, Збараж, Скалат, Терехівля; до Округу Золочів – Золочів, Радехів, Кам'янка Струмилова, Броди, Зборів; до Округу Чортків – Чортків, Бучач, Гусятин, Борщів, Заліщики; до Округу Бережани – Бережани, Бібрка, Перемишляни, Рогатин, Підгайці.

На чолі військового округу стояв військовий окружний комендант. В окружній команді були: комендант, прибічник коменданта, референт мобілізаційний, референт інтендантський (харчовий, окружний, поборовий, обозний, рахунковий, санітарний), комендант Запасного Коша.

До створення обласних команд окружні команди підпорядковувалися безпосередньо Державному Секретаріатові військових справ. До обов'язків окружного коменданта належало: створення окружного штабу, збереження громадського спокою в окрузі, формування із українських частин колишньої австрійської армії нових бойових відділів Галицької армії, збір та інвентаризація військового майна, дислокація демобілізованих окружних сил в окрузі [10].

Згідно з цим розпорядком, на території ЗУНР створили три обласні, 12 окружних і 59 повітових військових команд [11]. Щоправда, округ Чернівці окупувало румунське військо (11 листопада), а в листопаді були окуповані поляками Львів, повіти Перемишль, Сянок, Доброміль, Чесанів, Березів, Лісько, Ярослав, а повіти Львів, Городок, Рава-Руська, Сокаль, Мостиська, Рудки опинилися у фронтовій смузі. Тому у військово-адміністративний поділ невдовзі внесено зміни. Зокрема, згідно з Розпорядом Державного Секретаріату від 18.11.1918 р. із військових округ Стрий, Самбір і Перемишль створено окрему воєнну область. Її комендантом став досвідчений Г. Коссак. Унаслідок окупації Румунією Буковини 25 листопада з військового округу Станиславів було вилучено повіт Городенка і приєднано до військового округу Коломия [12].

Водночас доцільно відзначити і те, що у швидкозмінній воєнній ситуації деякі військові округи виявилися малофункціональними і тому на практиці Держсекретаріат безпосередньо співдіяв із Окружними Військовими Командами (далі – ОВК), що значно підвищило ефективність оперативного керівництва. В умовах війни ОВК виконували важливі завдання: організовували мобілізацію, вишкіл новобранців, формування бойових частин і підрозділів для фронту; підготовку старшинських та підстаршинських кадрів різних родів зброї у відповідних структурах ОВК; охорону запілля, забезпечення громадського порядку в тилу; виявляли, збирали та охороняли військове і державне майно та комунікації; охороняли цивільне населення, боролися зі шпигунами й диверсантами.

ОВК склалися із декількох структур: коша (запасного куреня піхоти, який вишколював кілька тижнів стрільців), коша запасного гарматного полку (готував гармашів), вишколу, булавної сотні, команди жандармерії, команди міліції, Окружного військового суду [13]. Як бачимо, окружні військові команди відіграли визначну роль у військовому будівництві і обороні ЗУНР від польського і румунського агресора. Організаційне формування ОВК відбулося завдяки апаратові ДСВС, а також ініціативі Державного секретаря Д. Вітовського, який мав педагогічний досвід і фронтовий вишкіл.

У ході розробки військово-адміністративного устрою держави військове міністерство визначило статус фронтової, прифронтової смуги й тилу, розподілило

компетенції між цивільною і адміністративною владою. Останнє в умовах війни було потенційно конфліктним: армія прагнула перебрати максимально владу на прифронтовій території. Відтак ДСВС прийняв спеціальну Постанову “Лінія між полем та заполем” від 10.01.1919 р., підписану Д. Вітовським [14]. 30 січня 1919 р. ухвалено Розпоряд “Розділ цивільної і військової адміністрації”, де зазначено: “I. Справами цивільної адміністрації повіту завідує виключно державний повітовий комісар і в сих справах не можуть військові влади видавати ніяких заряджень, ані рішень. II. Державна Жандармерія підлягає Державному Секретаріатови Внутрішніх Справ. III. До військових властей належать виключно справи, получені тісно з організацією мілітарної сили республіки з обороною держави на вні, а коли сього цивільні власти зажадають, зі скріпленням охорони та удержавленням ладу і порядку внутрі держави. IV. З огляду на воєнні інтереси держави належатимуть до військових властей до часу видання інших зароджень отсі справи: 1. Інтерновання осіб підозрілих о шкідливу діяльність для української держави. В тіснішій області військові власти в порозумінню з дотичним повітовим комісарам. Колиби такого порозуміння не осягнуто, рішає Державний Секретар Внутрішніх Справ. Про кожний випадок інтерновання, оскільки зарядили його військові власти самі, значить в тіснішій воєнній області, мусить бути повідомлений державний повітовий комісаріят, сей послідний знову повідомить про се без проволочки Державний Секретаріят Внутрішніх Справ, а інтернуюча власть військова повідомляє Державний Секретаріят Військових Справ. Придержати в тіснішій воєнній області і призначені до інтернований мають бути до 24 годин доставлені на запілле і передані державному повітовому комісареві. Сей послідний евантуально по розумінню з Державним Секретаріатом Внутрішніх Справ рішатиме виключно про інтерновання придержаного, або після переведення доходжень про випущення на волю. 2. Цензура початкових посилок в тіснішій і ширшій області воєнній. 3. Видання дозволів на подорожування в межах тіснішої воєнної області, та з ширшої до тіснішої... 4. Покликання пібраних (призовників. – П. Т.) – до чинної служби. 5. Реквізиції збіже і иньших земельних продуктів для потреб війська і цивільного населення переводять виключно державні повітові комісарі, яким в разі потреби буде придане військовими властями військова асистенція. При всяких реквізиціях треба лишити населенню збіже, потрібне на прокормлення і засів ... В знищених громадах повітів Богородчани, Броди, Зборів, Золочів, Калущ, Надвірна, Підгайці, Станиславів, Теревовля і Тернопіль недозволені ніякі реквізиції... VII. Худобу потрібну для прокормлення війська і цивільного населення будуть цивільні і військові власти купувати з вільної руки... VIII. Видавання дозволів на вивіз предметів поживи з повіту до повіту належить виключно до повітової харчової управи. Всякі транспорти за границю держави можуть відбуватись тільки на основі дозволу Державного Секретаріату Торговлі і Промислу. Провіра всяких посилів (транспортів) належить до цивільних властей повітових, взглядно граничних а для помочи в сій повірі можуть згадані власти жадати помочи війська. Про всякі надужиття, запримічені органами військової власти в сих вправах, має військова власть сейчас повідомити Державний Секретаріят Торговлі і Промислу. IX. Всякі посили нафтових продуктів (нафти, бензини, свічок, смарів) можуть йти в границях держави за дозволом державного нафтового комісаріату в Дрогобичи; такий письмений дозвіл має бути заосмотрений печаткою державного нафтового комісаріату. Посили згаданих вище продуктів за границю можуть бути дозволені тільки Державним Секретаріатом Торговлі і Промислу” [15].

Як бачимо, міністерство прагнуло координувати діяльність військової та цивільної адміністрації у різних сферах життя. В умовах війни уряд змушений був реорганізувати й повітові військові команди, про що свідчить наказ ДСВС від 10.01.1919 р.: “Всі повітові команди в запіллі з виймкою повітових команд в Збаражі, Скалаті, Гусятині, Городенці, Снятині, Косові перестають існувати з днем 20 січня 1919. Ліквідацію належить провести сейчас. Все движиме майно переймають окружні команди, недвижиме майно передається в охорону державним, повітовим комісаріатам. Мужва і офіцери мусять бути безусловно стягнені до окружних команд, які з днем 20 січня 1919 подадуть телефоном сумарно Державному Секретаріатові Військових Справ число зібраних в сей спосіб офіцерів і мужви” [16].

Чимала увага приділялася мобілізаційним заходам, що включали демобілізацію з цисарського війська, мобілізацію відповідних вікових груп чоловіків і призов до війська новобранців. 13 листопада 1918 р. ДСВС ухвалив низку нормативно-правових актів з цього важливого питання. Отже, перш ніж приступити до створення на правових засадах власної армії, потрібно було розпустити австро-угорські частини і з'єднання, які дислокувалися в Галичині. Тому другим прийнятим після Присяги документом був Розпорядок “Про демобілізацію всіх австро-угорських військових частин, з'єднань і об'єднань, організацій, установ та закладів військового характеру і передачу всього їхнього рухомого і нерухомого майна у власність ЗУНР” [17]. Власне ці заходи було здійснено в короткий термін зусиллями міністерського апарату, окружних і повітових військових команд. Відтак до Галицької армії перейшла значна частина австрійської зброї, амуніції, технічних засобів, коней, різноманітних запасів і резервів – продовольства, фуражу, пального, одягу, медикаментів. Щоправда, завжди не вистачало чобіт, автомобілів і літаків. До документів мобілізаційного спрямування належить і Зарядження Д. Вітовського від 19.11.1918 р., в якому розписано завдання окружним та повітовим військовим командам щодо забезпечення підрозділів казармами, одягом та харчами [18].

13 листопада 1918 р. парламент також оголосив часткову мобілізацію, під яку підпадали резервісти віком до п'ятдесяти років, а також щойно демобілізовані з австро-угорської армії строковики 1883 – 1900 рр. народження. На облік бралися призовники 1901 р. народження. Переглянуто для призову до війська справи призовників 1883 – 1900 рр. народження, що з різних причин уникли призову до австрійської армії. Однак від призову звільнено учнів середніх шкіл [19]. Систему ж проведення мобілізації на місцях було роз'яснено у “Поученні... для Окружних Командантів” [20].

Нарешті, 18 січня 1919 р. ухвалено Розпоряд “Звільнення від чинної служби”, в якому стверджено: “1) Звільняти від чинної служби в українському війську будуть окружні команди лише в тих случаях, коли се лежатиме в публічному інтересі (служачих при адміністрації, судівництві, почті, залізниці та школах) і коли предложені до звільнень люди мають що найвисше степен ь підхорунжого; 2) Право звільнення від чинної служби людей, що мають степен ь від хорунжого в гору, є застережене виключно Державним Секретаріатом Військових Справ...” [21].

Як бачимо, у цьому документі відсутні засоби впливу на порушників, їх можливе покарання. На жаль, мобілізаційно-демографічна база була дуже звуженою через те, що чоловіки призовного віку перебували в австро-угорському війську і були розкидані по різних фронтах, багато було в полоні. Відтак Державні Секретаріати військових справ і внутрішніх справ 26 січня 1919 р. оголосили можливість призову до Галицької армії громадян неукраїнської національності [22].

У відповідь до українського війська влилися десятки старшин-неукраїнців – австрійців, німців, чехів, угорців, як правило, уродженців Карпатського краю. А з місцевих євреїв у Тернополі навіть створено Жидівський курінь на чолі з командиром С. Ляйнбергом [23]. Декілька росіян служило в авіазагоні Галицької армії, організованому в містечку Красне на Львівщині зусиллями сотника П. Франка [24]. Майбутніх командирів навчали у старшинських (Коломия, Золочів, Товсте) і підстаршинських школах [25].

Черговим Розпорядом про призов до війська від 02.02.1919 р. [26] Державний Секретаріат удосконалив і почав впроваджувати в життя нову систему поповнення особового складу Збройних сил ЗУНР. Уже навесні Галицька армія була реорганізована в три корпуси по чотири бригади кожна. Останні склалися з трьох – шести куренів піхоти, однієї кінної сотні, одного польового гарматного полку з чотирьох – шести батарей, однієї саперної сотні, частин зв'язку і допоміжних служб. Така організаційна схема Галицької армії збереглася практично до кінця її існування. Лише під час Чортківського наступу у червні 1919 р. створено додаткові бригади [27].

Отже, робота Державного Секретаріату військових справ та ОВК була спрямована на створення національної армії, здатної захистити суверенітет ЗУНР у війні з Польщею. На національну армію, яка спершу отримала назву Галицька армія, а з липня 1919 р. – Українська галицька армія, було покладено розробку і здійснення воєнних операцій – ведення війни з польським і румунським військом. Начальна команда Галицької армії (до 8 листопада 1918 р. Українська генеральна команда) була безпосереднім вищим органом керівництва Збройних сил ЗУНР. Вона завжди координувала діяльність із ДСВС і апаратом ОВК. Тогочасний досвід державотворення ЗУНР може стати в нагоді й управлінцям сучасної України.

Література

1. Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Ілюстрована історія [Текст] / гол. ред. М. Кугутяк. — Львів : [б. в.], 2008. — С. 120—141; 320—347; Литвин М. Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр. [Текст] / М. Литвин. — Львів : [б. в.], 1988. — С. 115.
2. Литвин М. Військова еліта Галичини [Текст] / М. Литвин, К. Науменко. — Львів : [Текст], 2004. — С. 20—40.
3. Діло [Текст]. — 1918. — 6 листоп.
4. Микитюк Д. Організаційна структура української Галицької Армії / Д. Микитюк // Українська Галицька Армія : Матеріали до історії УГА [Текст] : у 5 т. Т. 1. — Вінніпег : [б. в.], 1958. — С. 74.
5. Мірчук П. Перший листопад [Текст] / П. Мірчук. — Торонто : [б. в.], 1958. — С. 48.
6. Енциклопедія українознавства. Словникова частина [Текст] : у 10 т. Т. 1. — Львів : [б. в.], 1993. — С. 228.
7. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ [Текст]. — Т. : [б. в.], 1918. — Ч. 1. — 1 груд. — С. 1.
8. Ортинський В. Л. Силкові структури Західноукраїнської Народної Республіки [Текст] / В. Л. Ортинський. — Львів : [б. в.], 2004. — С. 90—93.
9. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ... — 1918. — Ч. 1. — 1 груд. — С. 1.
10. Там само. — С. 2.

11. Литвин М. Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр... — С. 117.
12. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ... — 1918. — Ч. 1. — 1 груд. — С. 2.
13. Литвин М. Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр... — С. 117.
14. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ [Текст]. — Т. : [б. в.], 1919. — 10 січ. — Ч. 4. — С. 7.
15. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. — Станіславів : [б. в.], 1919. — Ч. 6. — 15 лют. — С. 2, 3.
16. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. — Т. : [б. в.], 1919. — 10 січ. — Ч. 4. — С. 7, 8.
17. Вісник Державного Секретаріату Військових Справ... — 1918. — Ч. 1. — 1 груд. — С. 2.
18. Вісник Державного Секретаріату Військових Справ... — Ч. 2. — 14 груд. — С. 1.
19. Там само. — С. 3.
20. Там само. — С. 3.
21. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ... — 1919. — Ч. 6. — 15 лют. — С. 1.
22. Там само. — С. 5.
23. Литвин М. Історія ЗУНР [Текст] / М. Литвин, К. Науменко. — Львів : [б. в.], 1995. — С. 109; 147; Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, події, портрети [Текст] / за заг. ред. О. Кузьмука. — К. : [б. в.], 2001. — С. 61—65.
24. Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Ілюстрована історія... — С. 282.
25. Там само. — С. 280.
26. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ... — 1919. — Ч. 6. — 15 лют. — С. 5.
27. Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Ілюстрована історія... — С. 280.

Р. Tkachuk

SYSTEM OF ARMED FORCES RECRUITMENT ORGANIZATION IN WEST UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC

The system of recruitment into Galician Army in November 1918 – July 1919, in particular organization and mobilization activities of State Secretariat of WUNR and district military headquarters is analysed.

Key words: call-up, Galician Army, State Secretariat of WUNR.